

MIKOR UZSORA AZ *USURA*?

POMEISL András József*

Lábady Tamásnak, aki megtanított arra, hogy a tételes szabályok mögött mindig keressük a szabályozás értelmét.

1. Bevezetés

Az idei év jogi jellegű slágertémája a közvélemény számára mindenképpen a deviza(alapú)hitelezés. Lassan ez is olyan mindenki által ismertnek vélt témává válik a közbeszédben, mint a labdarúgás: mindenkinek van véleménye róla, mindenki tudni véli, miért nem működik, az azzal kapcsolatos problémák azonban valahogy mégsem oldódnak meg. Csábító lehetőség lenne számomra, hogy ezt a kérdést boncolgassam magam is, hiszen Grossschmid Béninek köszönhetően a magyar jogtudomány büszkélkedhet azzal, hogy már a XIX. század végén kidolgozta a pénzkötelmek világszínvonalú dogmatikáját, így nem is kellenne mást tenni, mint visszanyúlni a nagy elődökhöz, és tételeiket a jelen helyzetre alkalmazva veretes megállapításokat tenni. A magam részéről azonban inkább egy olyan kérdéskört járnék körül, amely ugyan némiképpen csatlakozik ehhez a slágertémához, azonban jószerivel szűz területnek minősül: a kamatmértékek kérdését.

Nem titok ugyanis, hogy az idegen pénznemben nyilvántartott pénztartozások diadalmenetének egyik fő oka éppen az volt, hogy a mindkét oldalról elbogatellizált árfolyamkockázat vállalásából eredő hátrányok a szerződések megkötésekor eltörpülni látszottak az e tartozásokat terhelő, a forintban nyilvántartott pénztartozásokat terhelőhöz képest lényegesen alacsonyabb ügyleti kamatból eredő előny mellett. Most nem foglalkoznék azzal a tétellel, hogy ez az előny mekkora volt a valóságban, és az árfolyamváltozás konkrét mértéke mellett is fennáll-e, illetve azzal, hogy mekkora is volt valójában ez a kamatmérték (már nem a szerződéses, hanem az általános polgári jogi meghatározásokat alapul véve), hiszen világos, hogy a fogyasztók döntését alapvetően két té-

* A Kúria Polgári Kollégiuma mellé kinevezett főtanácsadó.

nyező befolyásolta: a szerződésben megjelölt alacsonyabb névleges kamatmérték, illetve az ebből fakadóan alacsonyabb törlesztőrészlet.

Valójában ez az a pont, ahol az idegen pénznemben nyilvántartott pénztartozások kérdéskörét el is hagyhatjuk, hiszen a valódi kérdés nem az, hogy miért volt olyan alacsony ezek kamatterhe (ha egyáltalán alacsony volt), hanem az, hogy miért volt ehhez képest olyan magas a forintban nyilvántartott pénztartozások kamatterhe, illetve mi alapján ítélnéjük meg egy pénztartozást terhelő kamat mértékét. A kamat mértéke többek között azért nem is kerülhetett eddig a figyelem középpontjába, mert a közbeszédet a devizahiteles-probléma uralta, vagyis az, hogy érvényesek-e ezek a szerződések, márpedig ezek névleges kamatterhe valóban nem tűnik magasnak, ráadásul a 93/13/EK irányelv 4. cikkének 2. bekezdését átültető Ptk. 209. §-ának (5) bekezdése alapján a kamatmérték tisztességes volta feltehetőleg nem is vizsgálható. Csupán az ún. forinthitelesek morognak, hogy most a devizahitelesek menti mindenki, míg ők évekig fizették a magasabb kamatokból eredő magasabb törlesztőrészleteket, és ez senkit sem zavart.

Mindeközben békésen alussza Csipkerózsika-álmát a Ptk.-ban a 232. § (4) bekezdése, és a 301. § (4) bekezdése, amely szerint a felek által túlzott mértékben megállapított kamatot a bíróság mérsékelheti. Néhány éve ugyan, amikor egy külföldi háttérű pénzügyi szolgáltató ország-világ előtt hirdette több száz százalékos THM mellett nyújtott kölcsöneit, amire néhányan felszisszentek, és az uzorás szerződés szabályainak (Ptk. 202. §) alkalmazásáért kiáltottak, állítólag valóban indult néhány per, amelyben a kamat mérséklésére került sor. Mielőtt azonban valamely kiforrott, dogmatikailag megalapozott gyakorlatra gondolna bárki, hadd hűtsem le a kedélyeket: a bíróság a 104%-os kamatot – különösebb elvi indoklás nélkül – 52%-ra mérsékelte. Mivel az adott időszakban a törvényes kamatmérték 6-8% volt, ezért azt hiszem, nemcsak bennem merült fel a kérdés: minőségileg mennyiben kevésbé eltúlzott az 52%-os kamat, mint a 104%-os? Valójában ekkor vetődött fel bennem először, hogy érdemes lenne egy kicsit jobban megvizsgálni a kamatmérték eltúlzott voltának kérdését.

2. A jogi szabályozás története

Az ügyleti kamat a törvényes kamatmértéktől 1995. december 31-ig csak jogszabály alapján, vagy lefelé térhetett el érvényesen. E törvényes kamat mértéke sokáig meglehetősen állandó volt: 1960. május 1-jétől (a Ptk. hatálybalépésétől) kezdve 1984. december 31-ig évi 5%, 1985. január 1-jétől 1995. augusztus 4-ig évi 8 %, majd 1995. augusztus 5-től 2000. augusztus 31. napjáig évi 20%.

A Magyar Köztársaság 1996. évi költségvetéséről szóló 1995. évi CXXI. törvény 79. §-a 1996. január 1-jei hatállyal olyan módon módosította a Ptk. 232. §-át

és 301. §-át, miszerint ezt követően a törvényes kamatmértéket meghaladóan kikötött kamat is érvényesnek minősült azzal, hogy a felek által túlzott mértékben megállapított kamatot a bíróság mérsékelheti. A törvényjavaslat miniszteri indokolása szerint a módosítás indoka az volt, hogy „évek óta a 20%-os kamatfizetési felső korlát nincs összhangban a piaci viszonyok között kialakult kamat mértékével”. Kétségtelen, hogy az intézkedést megelőző és követő években mind az infláció, mind a jegybanki alapkamat mértéke meghaladta a törvényes kamatmértéket.¹

A változó mértékű törvényes kamatot 2000. szeptember 1-jei hatállyal a 2000. évi LXXXVIII. törvény 1. §-a vezette be, amely a törvényes kamat mértékét az éves költségvetési törvényben meghatározott kamatmértékben adta meg. Ezt a szabályozást váltotta fel 2004. május 1-jével a hatályos szabályozás, amely a törvényes kamat mértékét a jegybanki alapkamathoz köti.

A változó törvényes kamatláb beiktatását is az állandóan változó piaci kamatszint indokolta, hiszen a 2000. évi LXXXVIII. törvény 1. §-ához fűzött miniszteri indokolás szerint „[a]z eltérési lehetőségek ellenére a Ptk.-ban nevesített kamat egyfajta gazdaságpolitikai iránytű, amelynek alakulására hatást gyakorol az inflációs trend és mérték. Kölcsönhatás is megfigyelhető, hiszen nyilvánvaló, hogy az eltérő megállapodásokon alapuló kamatszintek is lassabban mozdulnak lefelé, ha a jogszabályi kamatszint nem változik. Mára megérett a helyzet a kamatmérték csökkentésére, miután az infláció fokozatos csökkenésével ennek az intézménynek a szerepe, rendeltetése torzul. Repressziós (büntető) jelleget ölt, ahelyett, hogy a valóságos céljának megfelelően a reparációt szolgálná.”

3. A „túlzott mérték” fogalma

Noha az 1995. évi CXXI. törvény 79. §-a a törvényes kamatmértéknél magasabb kamat kikötését is lehetővé tette, azonban nyomban be is iktatott egy biztonsági szelepet: a túlzott mértékű kamat bírósági mérséklésének lehetőségét. A módosító törvény ugyanakkor semmilyen támpontot nem adott a tekintetben,

¹ Az infláció 1994-ben 18,8%-volt, 1995-ben 28,2%, 1996-ban 23,6%, 1997-ben 18,3%, 1998-ban 14,3% volt. Ld. MARTON Ádám: Infláció, fogyasztói árak Magyarországon a második világháború után II. (1968-2011). *Statistikai Szemle*, 90/6. 508. A jegybanki alapkamat 1994. június 15-ig 22%, 1994. június 15-től 1995. február 1-jéig 25%, 1995. február 1-jétől 1996. február 1-jéig 28%, 1996. február 1-jétől 1996. május 1-jéig 27%, 1996. május 1-jétől 1996. július 16-ig 26%, 1996. július 16-tól 1996. szeptember 1-jéig 25,5%, 1996. szeptember 1-jétől 1996. október 1-jéig 24,5%, 1996. október 1-jétől 1997. január 16-ig 23%, 1997. január 16-tól 1997. március 1-jétől 22,5%, 1997. március 1-jétől 1997. július 1-jéig 21,5%, 1997. július 1-jétől 1997. szeptember 15-ig 21%, 1997. szeptember 15-től 1998. február 1-jéig 20,5%, 1998. február 1-jétől 1998. április 8-ig 20%, 1998. április 8-tól 1998. június 1-jéig 19,5%, 1998. június 1-jétől 1998. augusztus 1-jéig 19 %, 1998. augusztus 1-jétől 1998. december 15-ig 18%, 1998. december 15-től 17%. Ld. http://www.mnb.hu/Jegybanki_alapkamat_alakulasa

hogy mit jelent a „túlzott mérték”, amely alapot ad a bíróság számára a kamat mérséklésére.

3.1. *A piaci kamat mint viszonyítási alap*

Tekintettel arra, hogy az 1995. évi CXXI. törvény 79. §-ához fűzött miniszteri indokolása a „piaci viszonyok között kialakult kamat”-ra utal, amelynek érvényesülését a jövőben nem akarja megakadályozni, csábító lenne azt mondani, hogy a szerződéses gyakorlatban elterjedt kamatmérték mérséklésének nincs helye. Álláspontom szerint azonban ez a megközelítés önmagában sem nem elégséges, sem nem meggyőző. Elégtelen, mert csak arra a kérdésre adna választ, hogy mi *nem* minősül „túlzott mértékű” kamatnak, azonban keveset mondana arról, hogy mi minősül annak: abból ugyanis, hogy a szerződéses gyakorlatban a kamat mértéke mondjuk 12%, önmagában éppúgy nem következik sem az, hogy a 13%-os kamatkikötés eltúlzott, sem az, hogy nem az.

Ráadásul azt sem mondhatjuk, hogy önmagában a szerződéses gyakorlat szentesíthet bármilyen magas kamatmértéket. Az indokolás ugyanis a „piaci viszonyok között” kialakult kamatra utal. A piaci viszonyokra utalás éppen feltételezi azt, hogy a kamat mértéke a szabad verseny keretei között, mellérendelt felek alkuja során alakul ki. Az egyoldalúan, adott esetben a piaci erőfölény kihasználásával kikötött kamatmérték akkor sem tekinthető tehát a piaci viszonyok között kialakult kamatnak, ha egy adott piacon – az azt egyoldalúan kikötő fél jelentős piaci részesedésére tekintettel – meglehetősen szokványosnak minősül. Ellenkező esetben egy hatóságilag meghatározott, az adott piacon érvényesülő kamatmértéket is „piaci viszonyok között” kialakulnának kellene tekintenünk.

A piaci viszonyok között kialakult kamatmértéket elsősorban két adat közelíti: egyrészt a jegybanki refinanszírozási műveleteknél alkalmazott alapkamat, másrészt a gazdasági szempontból is mellérendelt („egy súlycsoportban lévő”) piaci szereplők egymás közötti viszonyaiban alkalmazott átlagos kamatmérték (pl. a BUBOR). Láthattuk, hogy az alapvető feszültséget valójában az okozta, hogy a törvényes kamat mértékét mind a jegybanki alapkamat, mind az infláció mértéke tartósan meghaladta, vagyis a törvényes kamat kikötése nem ellensúlyozta a pénz értékének romlását.

3.2. *A kamat funkciója mint értékelési szempont*

Itt legyen szabad utalnunk arra, hogy a legtöbb vallási alapú jogrendszer – legalábbis a vallási közösségen belül – tiltja a kamatszedést, mint a haszonszer-

zés eszközét. (Ez nem valamiféle avíttas, középkori szemlélet, hiszen az iszlám bankrendszer napjainkban is erre az elvre tekintettel épül fel.) Ennek gyökere a kölcsönszerződés eredeti, egységes felfogására vezethető: a kölcsönvevőnek azt kell visszaadnia (és nem mást vagy többet), amit kölcsönkapott. A kamatszedés erkölcsi megengedhetőségét a nyugati, akkor még (legalább névleg) keresztény világban az a felismerés tette elfogadhatóvá, hogy a pénz idővel veszít értékéből. Ez az indoka annak a szabálynak is, hogy az eredetileg ingyenes kölcsön esetén is kell késedelmi kamatot fizetni (vö. Ptk. 301. §; új Ptk. 6:48. § (1) bekezdés).

3.2.1. Egyenértéki kamat

A kamat elsődleges funkciója tehát a pénz értékromlásának ellensúlyozása (egyenértéki kamat), így a pénzromlás éves ütemét meg nem haladó mértékű kamat nyilvánvalóan nem lehet eltúlzott. Önmagában a pénzromlás mértékének megfelelő kamat kikötése ugyanis csupán azt a célt szolgálja, hogy a jogosult az idő múlásától függetlenül ugyanazt a pénzérték-mennyiséget kapja meg, illetve vissza, amelyet esedékességkor kapnia kellett volna, illetve amelyet ő maga átengedett. E kamatmérték mérséklése valójában a jogosult megrövidítését jelentené a kötelezett javára, így nyilvánvaló, hogy erre sem a Ptk. 232. §-ának (4) bekezdése, sem a Ptk. 301. §-ának (4) bekezdése nem ad lehetőséget.

Nem mondhatjuk ugyanakkor azt, hogy az éves pénzromlás ütemét meghaladó mértékű kamat kikötése önmagában tisztességtelen, ezért az éves inflációt meghaladó mértékű kamat eltúlzott mértékű. Ezt már önmagában az is cáfolja, hogy a törvényes kamat mértéke is meghaladja ezt a mértéket, és a jegybanki alapkamat is általában rendre magasabb az éves infláció mértékénél. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy az éves pénzromlás mértékének és a kikötött kamatmérték eltérésének témánk szempontjából igenis van jelentősége. A kikötött névleges (nominális) kamatból leszámítolva az éves átlagos pénzromlás kamatmértékét kapjuk meg a valós (reál-) kamat mértékét. Valójában a valós kamatmérték nagysága lehet kérdéses.

3.2.2. Késedelmi kamat és ügyleti kamat: a kamat mint késedelmi kötbér és mint ellenszolgáltatás

A kamat mértékének megítélése szempontjából jelentőséget kell tulajdonítanunk annak, hogy az adott jogviszonyban mi a kamatkötelezettség szerepe, vagyis elvben különbséget kell tennünk az ügyleti és a késedelmi kamat között.

A késedelmi kamat szerepe kettős lehet: egyrészt orvosolja a késedelmes teljesítésből eredő hátrányokat, másrészt elriaszt a jövőbeni jogsértéstől. Különösen utóbbi szerepkörében a késedelmi kamat valójában a pénztartozást biztosító késedelmi kötbéreként funkcionál;² nem véletlen, hogy a Ptk. 247. §-ának (2) bekezdése [új Ptk. 6:186. § (4) bekezdés] úgy rendelkezik, hogy a pénztartozás késedelmes fizetése esetére kikötött kötbérre a késedelmi kamat szabályait kell alkalmazni. A hasonlóság abban is fennáll, hogy a Ptk. 247. §-ának (1) bekezdése [új Ptk. 6:188. §] a túlzott mértékű kötbér összegének bírósági mérséklését is lehetővé teszi.

Az ügyleti kamat ezzel szemben valamely szolgáltatásért járó ellenszolgáltatás. Ennek kapcsán célszerű utalnunk a pénzszolgáltatás sajátos természetére: a pénzszolgáltatás tárgya nem egyedileg meghatározott pénzermék (bankjegyek) természetbeni szolgáltatása (ez az ún. pénzegyed-szolgáltatás),³ és nem is meghatározott címletű és pénznemű pénzermék (bankjegyek) természetbeni szolgáltatása (ez az ún. pénznem-szolgáltatás),⁴ hanem meghatározott értéket megtestesítő pénz szolgáltatása. A pénzszolgáltatás teljesítése révén a kötelezett vagyonából a jogosult vagyonába meghatározott pénzérték-mennyiség kerül. A pénzkövetelés tehát meghatározott pénzérték-mennyiségre szóló követelés. Pénzkövetelés keletkezhet az által, hogy a jogosult a kötelezetre meghatározott pénzérték-mennyiséget időlegesen ruház át, azonban keletkezhet valamely, a jogosult által a kötelezettnek teljesített más szolgáltatás ellenértékeként. Ügyleti kamat mindkét esetben kiköthető.

A kamat a szolgáltatás ellenértékeként számos funkciót betölthet. Ezek közül az első, amit említeni szoktak, hogy a kamat a pénz használatáért járó ellenérték is, tulajdonképpen a pénz „bérleti díja”. Ez a tetszetős megállapítás azonban a mi szempontunkból valójában nem sokat tesz hozzá a képhez. Ha azt értjük ez alatt, hogy ez az az ellenérték, amely fejében a kölcsönadó a kölcsönösszeget hajlandó átengedni, ez persze igaz, de ettől még annak mértéke kapcsán semmilyen megállapítást nem tehetünk. Ha pedig úgy értjük, hogy a kamat a jogosultnak a pénz használatától való tartózkodásból eredő veszteségét (elmaradt hasznát) fedezi, akkor pedig – különösen magánszemélyek között – meglehetősen ingoványos talajra érünk, hiszen például a törvényes kamat mértéke általa-

² A kötbért az újabb jogirodalom – a Ptk. 246. § (2) bekezdésének második és harmadik mondatában foglalt rendelkezésekre tekintettel – előszeretettel tekinti kár-átalánynak, és elsősorban pusztán reparatív jellegű szerződést biztosító mellékötelezettségnek tekinti. Valójában – miként az a Ptk. 246. § (2) bekezdésének első mondatából is kitűnik – a kötbér elsősorban represszív jellegű szankció, erre utal a századforduló táján készült magánjogi törvénytervezetekben használt korábbi neve is (*szerződési bírság*).

³ Ld. bővebben: GROSSCHMID Béni: *Fejezetek kötelmi jogunk köréből*. Budapest, Grill, 1933. 105. §, 594.

⁴ Ld. bővebben: GROSSCHMID i. m. 104. §, 588–594.

ban meghaladja azt a mértéket, amit a magánszemély hitelező az adott időszakban például a pénz lekötött betétként történő elhelyezésével szerezhetett volna (a jövedelmezőbb befektetési formák általában magukban hordozzák a tőke elvesztésének kockázatát is).

A kamat ellenszolgáltatásként szolgálhat a jogosultnak a pénzösszeg kötelezett javára történő ideiglenes átengedésével kapcsolatban felmerült költségei fedezésére is. Ennek kapcsán azonban először is ki kell emelnünk, hogy ilyen költség nem feltétlenül merül fel. Hangsúlyoznunk kell ugyanis, hogy csak olyan költségek jöhetnek e körben szóba, amelyek az adott ügylet teljesítése érdekében merültek fel; a tőkeösszeg megszerzése általában nem vonható ebbe a körbe (de például az átutalási költség igen). Ha például egy magánszemély a munkabéréből ad kölcsön a szomszédjának, aligha tekintenénk a munkavégzéssel kapcsolatosan felmerült költségeket olyannak, amelyeket ésszerűen át lehetne háritani az adósra. A „forrásköltségekre” előszeretettel hivatkozó pénzügyi szolgáltatók esetében már lehet valami igazság abban, hogy részben vagy egészben a tőkeösszeg megszerzésének költségei is bevonhatók ebbe a körbe, hiszen a betétgyűjtés és a hitelezés esetükben valóban összefügg.

Figyelemmel kell azonban lenni arra is, hogy bár a polgári jog a szükséges költségek megtérítését még az ingyenes szerződéseknél is megköveteli, a nem kellőképpen gondos eljárásból fakadó költségekre ez a szabály nyilvánvalóan nem terjedhet ki. A hitelező tehát a kamat mértékének igazolása körében nyilvánvalóan nem hivatkozhat olyan forrásköltségekre, amelyek gazdaságilag ésszerűtlen eljárása miatt merültek fel, illetve merültek fel az adott mértékben. Ennek ellenére azt kimondhatjuk, hogy az ésszerű és célszerű gazdasági tevékenység mellett felmerült fajlagos költségeket meg nem haladó mértékű kamat sem minősülhet eltúlzottnak. Ennek különösen a rendkívül rövidlejáratú, kis összegű kölcsönök kamatai esetén lehet nagy jelentősége, amikor a törvényes kamatmérték esetleg néhány forintos kamatot jelent az egész futamidőre nézve.

Természetesen a kamat mint ellenszolgáltatás magában foglalhatja a jogosult hasznát is. Ez a modern világi jogrendszerek alapján önmagában nem kifogásolható, azonban ennek mértéke már igen. Sőt, valójában ennek mértéke lesz az, ami a kamatot eltúlzott mértékűvé teszi. Önmagában azonban az, hogy az ügyleti kamat az egyenértéki kamaton, illetve a fajlagos költségeken felül a hitelező tisztességes mértékű hasznára is fedezetet nyújt, nem teszi azt eltúlzott mértékűvé.

Mi adhat tehát elsődlegesen támpontot az ügyleti kamatmérték eltúlzott voltának megállapításához? Tekintettel arra, hogy az ügyleti kamat valamely szolgáltatás ellenértéke, és az eltúlzott mérték a szolgáltatás és ellenszolgáltatás aránytalanságára utal, figyelembe kell venni a szolgáltatás és ellenszolgáltatás feltűnő értékaránytalanságára vonatkozó szabályokat is. Könnyű belátni, hogy az olyan mértékű kamat, amelynek kikötése a szerződés egészét érvénytelenné

teheti, nyilvánvalóan alapot ad a kamat mérséklésére is.

A Ptk. 201. § (2) bekezdése szerint, ha a szolgáltatás és ellenszolgáltatás között anélkül, hogy az egyik felet az ajándékozás szándéka vezetné, a szerződés megkötésének időpontjában feltűnően nagy az értékkülönbség, a sérelmet szenvedő fél a szerződést megtámadhatja [vö. új Ptk. 6:98. § (1) bekezdés]. A feltűnő értékaránytalanság jogtörténeti előzménye az ún. ‘felén túli sérelem’ intézménye, vagyis amikor az ellenszolgáltatás elmarad a szolgáltatás értékének felétől, vagy ellenkezőleg, legalább kétszeresen meghaladja azt. A hazai bírói gyakorlat általában 30-40%-os eltérés esetén meg szokta állapítani a feltűnő értékaránytalanságot.

A törvény meghatározza mind az ügyleti,⁵ mind a késedelmi kamat⁶ mértékét. Noha e szabályoktól a törvény eltérést enged, mégis vélelmezhető, hogy tipikus esetben a törvényes kamat mértéke megfelel az értékarányosság követelményének. Ez azt is jelenti, hogy – a bírói gyakorlatban követett 30-40%-os eltéréssel számolva – az e kamat kétszeresét meghaladó kamat már feltűnően aránytalannak minősül. (A törvényes kamat a vélelem folytán a legóvatosabb becslés szerint is az értékarányos kamatnak legalább a 60-70, átlagosan 65%-a, de inkább több; ennek kétszerese az értékarányos kamat 120-140, átlagosan 130%-a; ami már megfelel a bírói gyakorlat által feltűnően értékaránytalannak ítélt eltérésnek.)

Noha általában a szerződés érvénytelenségére vezető okokat – így az értékaránytalanságot is – a szerződéskötés időpontjára vetítve kell megítélni, ez azonban nem jelenti azt, hogy a szerződéskötéskor irányadó törvényes kamat kétszeresét meghaladó kamat szükségképpen eltúlzott mértékű lenne. Figyelemmel kell lenni ugyanis arra, hogy a kamatfizetés egy időszakonként visszatérően teljesítendő szolgáltatás. Ha a kamatfizetési kötelezettség időszaka alatt a törvényes kamat mértéke változik, akkor a viszonyítási alap is változik; a teljes időszakra vetítve tehát a viszonyítási alap valójában nem a szerződés-kötéskori törvényes kamat, hanem az adott időszakban alkalmazott törvényes kamatmértékek súlyozott átlaga.

3.3. Korrekciós tényezők

A kamatkikötés objektív értékaránytalanságát a szerződés egyéb kikötései és körülményei is nyilvánvalóan befolyásolják.

⁵ Ptk. 232. § (2)–(3) bekezdés; új Ptk. 6:47. § (2)–(4) bekezdés.

⁶ Ptk. 301. § (1), (3) bekezdés, Ptk. 301/A. § (2) bekezdés; új Ptk. 6:48. § (1)–(3) bekezdés.

3.3.1. A kamatváltozás lehetősége

Nyilvánvalóan jelentősége van annak, hogy a kamat mértékét előre, százalékos arányban meghatározva rögzítik (fix kamat), valamely változó, de előre meghatározott mértékhez kötik (referenciakamathoz kötött kamat), vagy utóbb lehetőség van annak egyoldalú módosítására (változó kamat).

Fix kamatozás esetén a kamat mértéke – tekintettel arra, hogy a kamat mértéke utóbb nem módosítható – a jövőbeni változásokra tekintettel állapítandó meg; ilyenkor eleve az átlagos, súlyozott törvényes kamatmértékhez kell(ene) viszonyítani a kikötött kamatlábat. A jövőbe azonban senki sem láthat, ezért legfeljebb a múltbeli adatok és trendek alapján lehet felbecsülni a törvényes kamat várható mértékét. Ez a körülmény azonban viszonylag nagyobb bizonytalanságot eredményez, ezért fix kamat kikötése esetén nincs lehetőség a kamat mérséklésére, ha annak mértéke a szerződéskötéskor a múltbeli változásokból és a fennálló folyamatokból ésszerűen feltételezhető jövőbeli változások figyelembevételével, a futamidő alatt valószínűsíthető átlagos törvényes kamatmértékre tekintettel nem volt eltúlzott mértékű, kivéve, ha utóbb e feltételezések alapja – a fennálló folyamatok időközben bekövetkezett, előre nem látható, alapvető megváltozása folytán – nyilvánvalóan megdőlt. (Ebben az esetben azonban már a bírósági szerződésmódosítás körében kerülhet erre sor.)

Referenciakamathoz kötött kamat esetén – ha maga a referenciakamat nem aránytalan – az eltérés mértéke lehet vitatott. Nyilvánvaló, hogy ha a referenciakamat nagyjából fedezi az ésszerű forrásköltségeket, akkor az eltérés lényegében a jogosult haszna, így annak mértékét ennek figyelembevételével kell megítélni. Ennek kapcsán felhívnám a figyelmet arra, hogy ha a hitelező nem a saját pénzét adja kölcsön, akkor a haszna mértékének megítélésénél jelentőséget kell tulajdonítani annak, hogy a tulajdonképpeni tőketulajdonos mekkora haszon fejében adja át e közvetítőnek a pénzét.⁷

Változó kamat esetén a viszonyítási alap a szerződéskötés kori törvényes kamat. Tekintettel arra, hogy a hitelező utóbb módosíthatja a kamat mértékét, ez a körülmény az arányos kamat megállapítása körében sokkal kisebb bizonytalanságnak enged teret. Minél rövidebb tehát a kamatperiódus, minél tágabb körű a módosításra okot adó okok köre és a módosítás lehetőségének terjedelme, annál szigorúbban kell megítélni a kamatmérték arányosságát.

⁷ Meglehetősen visszás, hogy ha 2-3% infláció mellett a betétes 4%-ot kap a lekötött betétéért cserébe a banktól, amely azonban 16%-os kamatra adja kölcsön a pénzét egy harmadik személynek. Ebben az esetben a tulajdonképpeni tőketulajdonos 1%-os hasznot realizál, míg a közvetítő 12%-ot; aligha lenne olyan bíróság, amely ilyen mértékű (1200%-os) jutalékot nem ítélné eltúlzottnak.

3.3.2. Egyéb kamat- és költségelemek

Az ügyleti kamat mértékének megítélése körében jelentősége van annak is, hogy a nyújtott szolgáltatás egyedüli ellenértéke-e, illetve mely szolgáltatások ellenértékéül szolgál. Nem mindegy tehát, hogy az ügyleti kamat mellett a hitelező egyes mellékszolgáltatásokért felszámít-e külön költséget, díjat, jutalékot, vagy kizárólag a főszolgáltatásért járó kamat a hitelező szolgáltatásainak ellenértéke. Erre a szempontra azért kell felhívni a figyelmet, mert a banki szerződéses gyakorlatban elterjedt, hogy a szerződéses főszolgáltatás teljesítéséhez szükségképpen kapcsolódó mellékszolgáltatások (hitelbírálat, nyilvántartás, ellenőrzés stb.) fejében a hitelező különböző jogcímenek további fizetési kötelezettségeket állapít meg.

Ennek kapcsán csak utalunk arra, hogy e pénzbeli többlet-terhek szerződéses megnevezése gyakran sem a kötelezettség valós tartalmának, sem a jogszabályi rendelkezéseknek nem felel meg.⁸ Most tekintsünk el attól a kérdéstől, hogy esetenként e költség-, díj- és jutalék-követelések mögött tényleges kiadás, illetve szolgáltatás nincs.⁹ Ha ugyanis van is ezek mögött szolgáltatás, ezek ellentételezése a külön költség, díj, jutalék felszámítása révén már akkor is megtörtént. Az ügyleti kamat mértékét tehát ezekre tekintettel megemelni nem lehet, hiszen ez azt jelentené, hogy a jogosult ugyanazért a szolgáltatásért kétszeres ellenszolgáltatást kap, ami nyilvánvalóan ütközik az értékarányosság elvével. Sőt, adott esetben az ugyanazon szolgáltatásért felszámított, kamat-jellegű terhekre tekintettel a még arányosnak tekinthető kamatmérték felső határának csökkentése is indokolt.

Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy ha további díjazásra a hitelező nem tarthat igényt, és a hitelező olyan egyéb szolgáltatásokat is nyújt, amelyek nem szükségképpen járnak együtt a szolgáltatása teljesítésével, akkor ez indokolhatja az ügyleti kamat magasabb mértékét. Ebben az esetben az ügyleti kamat mértéke túllépheti a fentebb meghatározott küszöbértéket, hiszen ilyenkor az ügyleti kamat

⁸ A hitelintézetekről és pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII. törvény (Hpt.) 2. sz. mellékletének III. 7. pontjában foglalt értelmező rendelkezés szerint „*kamat*: az adós által a kölcsönnyújtónak (betételhelyezőnek) az elfogadott betét vagy az igénybe vett kölcsön használatáért, kockázatáért fizetendő, a betét- vagy kölcsönösszeg százalékában meghatározott, időarányosan térítendő (elszámolandó) pénzüsszeg vagy egyéb hozadék.” Ebből az is következik, hogy a tőkeösszeg százalékában meghatározott, havonta fizetendő „kezelési költség” valójában kamat. Költség címén egyébként is csak ténylegesen felmerült és igazolt költség járna; a fajlagos költségeket – normális esetben – az ügyleti kamatba kellene beépíteni. A jutalék valamely harmadik személy által az adósnak nyújtott szolgáltatás közvetítéséért járó díj, míg a díj valamely, az adósnak nyújtott szolgáltatás ellenértéke.

⁹ Tipikusan ilyen a „folyósítási jutalék”: ez egyrészt nem jutalék, hanem díj, hiszen nem harmadik személy, hanem a hitelező által nyújtott „szolgáltatás” ellenértéke, másrészt a hitelező egy olyan „szolgáltatásért” kér külön díjazást, amely az ő szerződéses főszolgáltatása (a kölcsönösszeg rendelkezésre bocsátása).

több szolgáltatás ellenértékét foglalja magában, amelyek együttes értékének kell arányban állniuk a kamat mint ellenszolgáltatás értékével.

3.3.3. Kockázatkezelés

A magasabb kamat kikötése mellett gyakran hangoztatott érv, hogy a törvényes kamatot sokszorosan meghaladó mértékű kamat kikötésének jogszerű indoka a kölcsön magas kockázata. „Kis kockázat: kis profit, nagy kockázat: nagy profit” – emlegetik a közgazdasági közhelyet. Arról azonban elfelejtkeznek, hogy ez egy befektetési elv, tehát olyan helyzetre igaz, amikor a befektető jogszerűen elvesztheti a tőkét is. Kölcsöntartozások esetén azonban, amikor a hitelezőnek akkor is joga van a tőkére és annak járulékaira, ha az adós fizetéseképtelen, ez az elv nem áll (illetve az ilyen „befektetés” kis kockázatúnak minősül).

Persze kétségtelen, hogy bizonyos kockázatok kezelésére az ügyleti kamat mértékének meghatározása alkalmas, sőt bizonyos körben ez indokolt is. Nyilván senki sem lepődik meg, hogy a *kirovó pénznem értékének romlásából eredő kockázat* e körbe tartozik: lényegében az egyenértéki kamat jövőre történő kikötése is ezt a célt szolgálja. Ez az indoka annak is, hogy ha a tőkeösszeget a hazai pénznemnél kevésbé gyorsan romló idegen pénznemben határozzák meg, akkor lehetőség nyílik alacsonyabb ügyleti kamat kikötésére akkor is, ha a kölcsönösszeg forrása hazai pénznemben állt rendelkezésre. Ennek kapcsán fontos utalnunk arra: mindig a kirovó pénznemre irányadó törvényes kamathoz kell viszonyítani az ügyleti kamat mértékét, akkor is, ha a kirovó és a lerozó pénznem eltér.¹⁰

Hasonló megítélés alá eshet az ügyleti kamatban érvényesíthető, célszerű és szükséges *költségek jövőbeli változásából eredő kockázat* kezelése az ügyleti kamaton belül. E körben azonban fontos utalnunk arra, hogy a jövőbeli kedvezőtlen változás kockázatára hivatkozással sem lehet az adósra olyan költségeket áthárítani, amelyek ténylegesen nem, nem olyan mértékben vagy szükségtelenül merülnek fel. Ha tehát például a forrás kamatköltségének változását (a kamatkockázatot) kívánja figyelembe venni a hitelező, a teljes futamidőre a várható kamatváltozás súlyozott átlagával számolhat csak, nem pedig a lehető legmagasabb értékkel, különben arra az időszakra vonatkozóan, amikor a forrás kamata nem érte el ezt az értéket, indokolatlan haszonra tenne szert. Arra sincs lehetőség, hogy egymást kioltó költség-elemeket a hitelező együttesen vegyen figyelembe.¹¹

¹⁰ Ebben az esetben az alacsonyabb vagy magasabb kamat egyben az árfolyam-kockázat viselésének ellentételezését is jelenti ügyleti szinten [vö. 6/2013. PJE határozat 1. pont].

¹¹ Így például, ha az olcsóbb forrás biztosítása céljából opciót biztosít magának, akkor ennek dí-

Nem ennyire egyértelmű a *nemfizetés kockázatának* kezelése az ügyleti kamat révén. Ügyleti szinten a kölcsönt felvevő fél szorult anyagi helyzete – ami természetesen befolyásolhatja a fizetőképességét – olyannyira nem indokolja a kamatmérték megemelését, hogy a szorult anyagi helyzet kihasználásával kikötött magasabb kamatmérték a szerződést a Ptk. 202. §-a [új Ptk. 6:97. §] alapján semmissé teheti. Valójában ügyleti szinten teljességgel értelmetlen is egy fizetési nehézségekkel küzdő fél helyzetét – a nemfizetés magasabb kockázatára hivatkozással – nagyobb mértékű ellenszolgáltatás kikötésével nehezíteni, hiszen ez nemhogy csökkenti, hanem növeli ezt a kockázatot; ha pedig a fizetés rendben megtörténik, akkor indokolatlan többletterhet ró az adósra. A fizetési hajlandóság növelését az ügyleti kamatot meghaladó mértékű késedelmi kamat és a biztosítékok kikötésével lehet elérni; a nemfizetési kockázat nagysága ezért – ügyleti szinten – a kamatmérték növelésére nem szolgáltatathat kellő alapot.

Figyelembe kell azonban venni, hogy az üzletszerű hitelezési tevékenységet végzők a gyakorlatban általában általános szerződési feltételekkel¹² szerződnek. Az általános szerződési feltételek alkalmazása lehetővé teszi, hogy előre meg nem határozott számú adóssal lényegében azonos feltételekkel kössenek egyedi szerződéseket. Ez a szerződési technika lehetővé teszi a szerződések olyan módon történő egységesítését, hogy adott általános szerződési feltételek szerint szerződő adósok – a szerződési cél, a szerződéses biztosítékok, a szerződéses futamidő és más tényezők alapján – a nemfizetés nagyban-egészében azonos kockázatát hordozzák. Az így képzett csoporton belül biztosítás-matematikai eszközökkel megállapítható, hogy az adósok előre láthatólag milyen arányban nem fogják teljesíteni kötelezettségeiket. Ennek ismeretében az ő tartozásuk – kamatkülönbözet formájában – részben vagy egészben szétteríthető a többi adós között, így a bank kockázata csökkenthető, illetve megszüntethető: a fizető adósok ugyanis a nemfizetők tartozását is teljesítik.

Hangsúlyoznunk kell, hogy ez a konstrukció – a kockázatközösség létrehozása, a kockázatok csoporton belüli elporlasztása – önmagában nem tisztességtelen, hiszen az üzletszerű biztosítási tevékenység is ezen az elven működik. Kifogásolható azonban az, ahogyan a hitelező ennek a feltételeit meghatározza: a hitelező ugyanis az adósok terhére kizárólag a maga kockázatát csökkenti vagy zárja ki anélkül, hogy erre tekintettel az adósok fizetési kötelezettségét bármiféle módon csökkentené. Az normális biztosítás esetén is előfordulhat, hogy az adott biztosított tekintetében nem következik be a biztosítási esemény, így megszűnik a szerződés a nélkül, hogy részére ténylegesen szolgáltatást teljesítsenek; az ugyanakkor nem fordulhat elő, hogy ha egy biztosított vo-

ját érvényesítheti, de a drágább forrás beszerzéséből eredő többletköltséget ezzel együtt már nem. Ugyanígy: ha valamely kockázata kezelésére biztosítást köt, ennek díját figyelembe veheti költségként, de emellett a kockázat bekövetkezéséből eredő többletköltséget nem.

¹² Ptk. 205/A. § (1) bekezdés.

natkozásában mégis bekövetkezik a biztosítási esemény, akkor javára semmilyen szolgáltatást ne teljesítsenek. Itt viszont arról van szó, hogy a fizetéképtelen adósok tartozását a többi adós lényegében megfizeti a hitelezőnek anélkül, hogy saját fizetéképtelensége esetén bármiféle kötelező könnyítésben részesülne. Ebben a konstrukcióban tehát az adósok egy olyan szolgáltatásért fizetnek ellenszolgáltatást, amely rájuk nézve előnyökkel nem jár, hiszen tartozásuk akkor sem szűnik meg, ha fizetéképtelenné válnak.

A konstrukció másik problémája, hogy az ilyen bújtatott „biztosítás” könnyen a káron szerzés tilalmába ütköző eredményre vezet. Egyrészt lehet, hogy a többi adós által már lényegében megfizetett, de a hitelező által még nyilván tartott tartozásból utóbb mégis sikerül valamennyit behajtani; ebben az esetben a behajtott összeg már a hitelező tiszta haszna. Másrészt előfordul, hogy akár a hitelező, akár az adós külön biztosítást köt a fizetéképtelenség esetére. A biztosítási esemény bekövetkezése esetén – a többi adós által megfizetett kamatkülönbözetre tekintettel – a biztosító valójában olyan kárért fizet, amely más forrásból már megtérült, vagyis a hitelező tulajdonképpen jogalap nélkül gazdagodik a biztosító terhére.¹³ Ez is azt támasztja alá, hogy az ügyleti kamat ilyen módon történő megemlése tisztességtelen, indokolatlan, egyoldalú előnyt jelent a hitelező számára.

Más a helyzet azonban akkor, ha a felek megállapodása a magasabb kamatfizetés fejében az adósnak a kölcsönösszeg és járulékai megfizetésért fennálló felelősségét korlátozza. Ha például a kölcsönszerződés a dologi biztosítékok (óvadék, jelzálog stb.) érvényesítésére korlátozza az adóssal szembeni igényérvényesítés lehetőségét („elsétálás” joga), vagy fizetéképtelenség esetén az adóst a kamatkülönbözettel arányos részében (adott esetben teljesen) mentesíti a tartozása megfizetése alól, akkor ez alapot adhat magasabb kamat kikötésére. Ebben az esetben ugyanis egy valós csődbiztosítás esete forog fenn, vagyis az adós a kamatkülönbözet mint biztosítási díj megfizetése fejében – részben vagy egészben – mentesül a fizetéképtelensége esetére a meg nem fizetett tartozásai alól.¹⁴

¹³ Persze a biztosító aligha tudná az ebből eredő igényeit érvényesíteni a hitelezővel szemben, hiszen a kikötött ügyleti kamatban nem különül el a tulajdonképpeni ügyleti kamat és a biztosítási díj jellegű kamatfelár, így formálisan a hitelező kára annak ellenére fennáll, hogy a tőkeösszeg és a tulajdonképpeni ügyleti kamat együttes összege már megtérült.

¹⁴ Ebben az esetben ügyleti szinten is igaz a „kis kockázat kis profit...” elve, hiszen itt a hitelező nem egyszerűen a tényleges behajthatatlanság kockázatát viseli, hanem – a szerződésben kikötött esetben és körben – a kölcsönösszeg visszakövetelésének jogáról mond le. Egy ilyen kikötés a kölcsönszerződést a nagyobb kockázatot jelentő tőkebefektetésekhez teszi hasonlóvá, ami ugyancsak indokolhatja a magasabb kamatmérték kikötését.

3.3.4. A törvényes kamatmérték rendkívül alacsony értéke

A következő korrekciós tényező lehetősége abból adódik, hogy a Ptk. a törvényes kamat mértékét a jegybanki alapkamathoz köti. A törvényes kamatmértéknek a jegybanki alapkamathoz kötése miatt előfordulhat, hogy a jegybank – az ország versenyképességét biztosító árfolyam védelme érdekében, vagy más gazdaságpolitikai megfontolás miatt – a jegybanki alapkamatot olyan mértékben szállítja le, ami már a törvényes kamatmérték kétszeresének alkalmazása esetén sem biztosítja a kamat jogszerű funkcióinak ellátását. Sőt előfordulhat az is – ugyancsak gazdaságpolitikai megfontolásokból –, hogy a törvényes kamat mértéke mellett negatív reálkamat alakul ki.

Ebben az esetben természetesen a kikötött kamat mértéke meghaladhatja a törvényes kamatmérték kétszeresét. Mindaz, amit a 3.2. pontban elmondtunk, erre az esetre is áll: az egyenértéki kamat nem tekinthető aránytalannak, az ügyleti kamatnak fedezetet kell nyújtania az áthárítható költségekre és a hitelező tisztos hasznára, végül meg kell őrizni a késedelmi kamat szankciós jellegét. A „tisztes haszon” mértékének meghatározásánál figyelemmel kell lenni arra is, ha a hitelező csak közvetítői szerepet tölt be, és valójában nem a saját pénzét adja kölcsön. A közvetítő nyilvánvalóan nem tarthat igényt nagyobb haszonra, mint a tőketulajdonos, sőt általában – egyenrangú felek viszonyában – csak a haszon kisebb részére tarthat igényt.¹⁵

4. Összegzés

Azt hiszem, a fenti rövid eszmefuttatás is jól mutatta, hogy milyen nagy lehetőségek rejlenek a kamat mértékének bírósági mérséklésében, amelyre a Ptk. 232. §-ának (4) bekezdése, illetve a Ptk. 301. §-ának (4) bekezdése [új Ptk. 6:123. §] ad alapot.

E rendelkezések alkalmazása során a törvényes kamat mértékéből indokolt kiindulni; a Ptk. 201. §-ának (2) bekezdésében [új Ptk. 6:98. § (1) bekezdés] foglaltakra tekintettel fő szabályként a törvényes késedelmi kétszeresét meghaladó mértékű kamat mérséklésének van helye. Ezt a fő szabályt azonban árnyalhatják egyéb körülmények, így különösen az infláció és a jegybanki alapkamat

¹⁵ Ez az elv elvezet a kamat-marge nagyságának problematikájához. Az üzletszerű betétgyűjtési és hitelezési tevékenységet végző jogalanyok számára elvben az átlagos kamat-marge nem jelent tiszta hasznot, hiszen ez nyújt fedezetet az üzletszerű tevékenység fajlagos költségeire is. A gyakorlatban azonban e jogalanyok üzemszerű működése bonyolultabb annál, minthogy betéti kamat fejében betéteket fogadnak el, és hitelkamat fejében kölcsönöket nyújtanak, ezért nem kizárólag a betéti és hitelkamatok különbözetének kell valamennyi költségre fedezetet nyújtania, különös tekintettel arra, hogy számos szolgáltatás ellenértékét külön számítják fel, így e fajlagos költségeket részben vagy egészben más úton érvényesítik.

mértéke, a kamatkikötés jellege, az ügyleti kamat által ellentételezett szolgáltatások köre.

A jövőre nézve jó lenne, ha ez az álláspont kellőképpen meggyökeresedne, és a fenti elvek szerint a kamat bírósági mérséklésének bevett gyakorlata alakulna ki. Nem csak arról van szó ugyanis, hogy ez jelentősen könnyítené az adósok helyzetét, ami egyrészt a fogyasztásra költhető pénzmennyiség, másrészt az olcsóbb vállalkozói forrásokból eredő versenyképesség-növekedés révén jótékony hatással lenne a gazdasági növekedésre. Sokkal inkább arról, hogy ez segítené a jegybanki alapkamat klasszikus szerepének helyreállítását.

A jegybanki alapkamat ugyanis akkor tud a monetáris politika fontos eszközeként működni, ha annak meghatározása valós befolyást gyakorol az adott országon belül érvényesülő kamatszintre. Ha a tényleges kamatszint gyakorlatilag elszakad a jegybanki alapkamattól, akkor a monetáris politika a továbbiakban nem csupán a növekedésre irányuló gazdaságpolitika támogatásáról mondhat le, de a másodlagos pénzteremtés ellenőrzéséről is. A bankok ugyanis valójában a kamatmértékek meghatározása révén teremtenek pénzt: minél magasabb kamatokot szabnak, annál több számlapénz keletkezik egy országban.

A banki kamatszint emelkedése mellett viszont a tartozások törlesztésére egyre több pénzre van szükség; ennek kitermelése érdekében a magánszemélyek magasabb munkabért, a vállalkozások magasabb árakat akarnak elérni, ami növeli az inflációt. Minél jobban elszakad tehát egy országban a kamatszint a jegybanki alapkamattól, annál nehezebb klasszikus monetáris eszközökkel az inflációt befolyásolni, különösen egy olyan országban, ahol endemi váltóforgalom (a monetáris politika másik fontos eszköze, a váltók visszszámításának előfeltétele) gyakorlatilag nem létezik.

Nem véletlen tehát, hogy az Európai Parlament és a Tanács a kereskedelmi ügyletekhez kapcsolódó késedelmes fizetések elleni fellépésről szóló 2011/7/EU irányelve 2. cikkének 7. pontja, illetve 3. cikke a késedelmi kamat mértékét a jegybanki alapkamathoz köti. Ez a szabály azonban meglehetősen illuzórikussá válik, ha a kereskedelmi ügyletek körében a törvényes kamatmérték áttételesen sem érvényesül. A kamatmértékek hatékonyabb bírósági (hatósági) ellenőrzése tehát nem csupán fogyasztóvédelmi, de általános gazdaságpolitikai szempontból is fontos.